

Урегулювання правового становища василіанських монастирів у Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст.

Роботу виконано на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано основні заходи російської влади щодо василіанського чину. Показано, як у процесі реалізації урядової політики наступу на Греко-уніатську церкву ускладнювалося становище василіанських монастирів. Доведено, що російська влада вважала василіанські монастирі головною опорою унійної церкви, тому спочатку вжила заходів для послаблення впливу василіан у церкві, а вже згодом почався процес закриття василіанських обителів.

Ключові слова: Правобережна Україна, василіанський чин, василіанські монастирі, Луцька греко-уніатська єпархія.

Билык В. А. Урегулирование правового положения василианских монастырей в Правобережной Украине в конце XVIII – 30-х гг. XIX в. В статье проанализированы основные действия российской власти относительно василианского ордена. Показано, как политика наступления на Греко-униатскую церковь отразилась на положении василианских монастырей. Доказано, что российская власть считала василианские монастыри главной опорой Греко-униатской церкви, поэтому сначала были приняты меры к ослаблению влияния василіан в церкви, а впоследствии начался процесс закрытия монастырей.

Ключевые слова: Правобережная Украина, василианский орден, василианские монастыри, Луцкая греко-униатская епархия.

Bilyk V. A. The Regulation of Legal Position of Basilian Cloisters in the Right-bank Ukraine at the End of the XVIII – 30s of the XIX Century. In the given article the main actions of the russian government to warns Basilian cloisters are investigated. It is shown the influence of the governmental policy on the situation in the Basilian cloisters. It is find out the situation of Basilian cloisters in the Right-bank Ukraine and are shown the peculiarities of the government policy as regards to them.

Key words: Right-bank Ukraine, Basilian order, Basilian cloisters, Lutsk uniat diocese.

Постановка наукової проблеми та її значення. Василіанський чин, створений за статутом святого Василя Великого, належав до Греко-уніатської церкви. Велику роль у його зміцненні й розвитку відіграли реформи, проведені в першій третині XVII ст. унійним митрополитом Йосифом Вельямином Рутським. Центром реформування став монастир Святої Трійці у Вільно [1, 153]. У 1617 р. василіанські монастирі Київської унійної митрополії об'єднано в Литовську конгрегацію (провінцію) (інші назви – Святотроїцька, Віленська) [2, 74]. На чолі провінції став протоархімандрит, якого обирала генеральна капітула. Провінція підпорядковувалася митрополитові, й місцеві єпархіальні архієреї не мали права втручатися в управління монастирями. Так василіанські монастирі вивільнилися з-під опіки місцевих єпископів. 10 серпня 1631 р. папа римський Урбан VII затвердив ці нововведення [3, 18].

Наступним важливим кроком у реформуванні унійної церкви став Замойський собор (26 серпня 1720 р. – до 17 вересня) [4, 130–131]. У 19-ти розділах його постанов викладено рішення щодо організаційної структури церкви, церковної ієрархії й догматів віри [4, 144–145].

Розвиток василіанського чину привів до утворення у 1739 р. на генеральній капітулі у Львові провінції Покрову Пресвятої Богородиці, відомої як Руська, або Коронна; до неї увійшли ті василіанські монастирі, які не належали до Святотроїцької провінції [1, 153].

Генеральна капітула 1743 р., скликана в Дубно, оголосила про об'єднання двох провінцій на чолі з протоархімандритом [3, 21–22].

Напередодні першого поділу на теренах Речі Посполитої було 147 чоловічих василіанських монастирів зі 1281 ченцем та 25 жіночих монастирів (близько 300 черниць).

У 1780 р. скликано Тороканську капітулу, на якій відбулася чергова реорганізація управління василіанського чину. Тепер усі василіанські монастирі мали належати до провінцій Галицької (Спаської), Литовської (Святотроїцької), Руської чи Польської (Покрову Пресвятої Богородиці) та Білоруської (Святомиколаївської) [5, 76]. Наприкінці XVIII ст. монастирі трьох останніх провінцій опинилися в межах Російської імперії в кількості 99 чоловічих обителей (870 ченців) і 10 монастирів сестер-василіанок [1, 154]. У Правобережній Україні було 38 чоловічих монастирів (понад 336 ченців) і п'ять жіночих; із них у Волинській губернії – 22 чоловічих і п'ять жіночих монастирів (у Дубно (або Підбірцях), Полонному, Володимирі-Волинському, Корці та Ясногородці). На Поділлі діяло 13 василіанських монастирів [6, 141–142], решта – на Київщині. Отже, більше третини василіанських монастирів, які опинилися в межах Російської імперії, зосереджувалася на Волині, Київщині та Поділлі.

До середини XVIII ст. василіани домоглися значного впливу в унійній церкві. У 60–70-х рр. XVIII ст. сейм кілька разів підтверджував привілей, за яким усі вищі посади в унійній церкві могли займати лише представники василіанського чину. Це часто породжувало конфліктні ситуації між василіанами, єпископами та митрополитами.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Науковий доробок дослідників із цієї проблеми представлено роботами українських і зарубіжних, зокрема польських, науковців. Василіанські монастирі як основну опору унії на Волині розглядає у своїй роботі київська дослідниця В. Лось [7], становищу василіанського чину на Поділлі в означений період присвячено дослідження Б. Хіхлача [6]. Грунтовні праці з історії василіанських монастирів у Правобережній Україні належать польським історикам М. Радвану [1; 5] та М. Підлипчак-Масрович [3].

Оскільки василіани в унійній церкві мали вирішальний голос, то цілком зрозуміло, що, намагаючись наблизити, а згодом і приєднати унійну церкву до Православної, російська влада особливу увагу приділяла василіанським монастирям. Тому **мета** дослідження – показати особливості урядової політики щодо василіанського чину, визначити, як ліквідаційна політика, спрямована проти унійної церкви, вплинула на становище василіанських монастирів у Правобережній Україні в означений період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Після третього поділу Речі Посполитої російська імператриця Катерина II 6 вересня 1795 р. видала указ, відповідно до якого василіанські монастирі, що не утримували шкіл і шпиталів, тобто не займалися освітньою чи благодійницькою діяльністю, а тому були «безкорисні» (за визначенням уряду), мали бути закриті, а ченці з них переселені в інші монастирі в межах Білоруської єпархії [8, № 17 384]. У Петербурзі вважали, що василіанських монастирів було непропорційно багато щодо кількості церков, які на той час ще залишалися в унії. У новоприєднаних землях проведено ревізію всіх монастирів із зазначенням кількості належних їм підданих селян, усього рухомого та нерухомого майна [9, арк. 3 зв.].

Одним із перших до православ'я приєднано Гранівський монастир у Гайсинському повіті Київської губернії. У 1795 р. на Волині скасовано Корецький монастир сестер-василіанок [10, арк. 1], а церкву «переосвячено на православ'я» [11, арк. 5–9].

До кінця 1796 р. у Правобережній Україні закрилося 10 василіанських монастирів: три – у Волинській губернії, п'ять – у Подільській і два – у Київській; у них нараховувалося 86 ченців. До 1798 р. 14 церков при чоловічих василіанських монастирях передано православним (у Луцьку, Піддубцях, Білостоці, Пугінках, Дубні, Мильчі, Страклові, Зимному, Низкиничках, Любарі, Гощі Волинської губернії й Маліївцях Подільської губернії та дві церкви при жіночих монастирях у Дубно (Підбірцях) і Полонному Волинської губернії) [1, 156–157; 12, арк. 35]. Таким чином, на початок XIX ст. у Правобережній Україні залишилося 28 чоловічих і чотири жіночих василіанських монастирів, із яких 14 залишилися без церков.

Закриття монастирів проводилося методами, які викликали протест василіан та змушували їх подавати скарги до генерал-губернатора Т. Тутолміна й губернатора В. Шереметьєва. 5 травня 1795 р. митрополит Т. Ростоцький скаржився, що багатьох ченців арештовують, а в деяких монастирів відбирають їхні володіння, аби змусити ченців зрікатись унії. Наприклад, у липні 1796 р. у Гошанського монастиря, що в Острозькому повіті, на православ'я відібрано Святомихайлівську церкву, але вже в серпні василіани закрили її й не дозволяли православному священику правити [13, арк. 2–7].

17 травня 1804 р. вийшов указ «Про виконання Римо-католицькою колегією постанови, які з уніатських монастирів слід закрити і котрі можуть продовжувати діяти» [14, № 21 291]. У ньому вимагалось подати відомості про всі василіанські монастирі в межах Російської імперії задля скасування деяких із них. У поданих колегією відомостях від 12 січня 1805 р. [15, л. 281–351] зазначалося, що на той час у межах Луцької греко-уніатської єпархії діяли 32 василіанські монастирі: у Волинській губернії – 23 чоловічих і чотири жіночих, у Подільській – два чоловічих і в Київській – три чоловічих; у них нараховувалося 246 ченців; а загальна фондушева сума становила 151 463,9 рублів).

На підставі цих відомостей виділено 11 монастирів, які підлягали закриттю, оскільки не проводили просвітницької чи благодійницької роботи: Гощанський, Дорогобузький, Луцький, Білостоцький, Мильчанський, Зимнівський, Низкиницький, Піддубський, Верхівський, Пугинський і жіночий Полонський. Інші ж монастирі визнавалися такими, що мають недостатній фондуш для утримання шкіл, а тому рівень навчання в них, за винятком школи при Почаївському монастирі, є незадовільним. Отже, планувалося різке скорочення кількості василіанських монастирів [16, 304–308].

Незважаючи на тиск із боку центральної влади, василіани робили спроби зберегти монастирі та їхнє майно. Цього ж домагався і луцький греко-уніатський єпископ Стефан Левінський, який у 1803 р. клопотався про повернення черниць у Корецький монастир. У 1804 р. він відправив до Синоду лист, у якому серед іншого просив про повернення церков Луцькому, Любарському, Дубнівському та каплиці Кременецькому монастирям. Ці прохання так і не були задоволені, оскільки Синод вважав, що це нашкодить православ'ю [17, арк. 61–62]. Такі відповіді влади схиляли василіан до радикальніших дій. Наприклад, ігумен Білостоцького монастиря Сновидецький у 1813 р. не лише переконав своїх парафіян повернутися в унію, а й захопив «переосвячену на православ'я» монастирську церкву [18, л. 12].

21 липня 1810 р. Сенат дав розпорядження Римо-католицькій духовній колегії, щоб вона заборонила переходити з однієї конфесії в іншу. Посилаючись на це розпорядження, Греко-уніатський департамент колегії заборонив василіанам приймати у свій чин осіб, які сповідували католицьку віру [19, № 22659]. Насправді ця вимога не виконувалася.

2 жовтня 1810 р. вийшов імператорський указ «Про василіанський духовний орден і училища залежні від нього» [20, № 24366]. Згідно з ним при василіанських монастирях могли функціонувати лише ті школи, що мали необхідний для своєї діяльності фондуш і визначену кількість учнів. За таких умов школи могли бути лише при шести монастирях – Любарському, Овруцькому і Володимир-Волинському Волинської губернії, Канівському та Уманському Київської губернії, Барському Подільської губернії. У майбутньому на їх базі передбачалося створити повітові училища. У тому ж році міністр народної освіти турбувався про передачу Барському монастиреві додаткових коштів з інших монастирів на утримання школи [21, л. 22]. При цьому він вважав, що школи при Любарському й Володимир-Волинському монастирях мають недостатнє фінансування [22, л. 2], а при Овруцькому їй взагалі треба закрити [23, л. 2–3].

Вирішення питання функціонування василіанських монастирів на деякий час відкладено у зв'язку зі смертю в 1814 р. митрополита Г. Кохановича. Імператор вагався, кого призначити на цю посаду. Біле духовенство підтримувало полоцького архієпископа Івана Красовського, а василіани – берестейського єпископа Й. Булгака. Урешті-решт, митрополиту кафедру лише в 1817 р. зайняв Й. Булгак.

Хоча василіани й домоглися свого, але це не захистило їх від тиску з боку влади. Упродовж 1813–1823 рр. Синод розглядав справу про передачу до державної власності майна Дубнівського (Підборецького), Мильчанського та Страклівського монастирів [24, л. 123]. Із 1815 р. точилася боротьба між православними й василіанами за церкву Дерманського монастиря [25, л. 106]. У 1816 р. православному духовенству перейшло фондушеве майно Низкиницького монастиря [26, л. 1–2]. У наступному році православні священники висунули претензії й на Гощанський монастир [27, л. 1–3]. 21 листопада 1821 р. вийшов указ «Про передачу Дерманського монастиря у Волинській губернії Дубнівського повіту греко-російському духовенству зі всім церковним майном і капіталами» [28, л. 1].

У квітні 1822 р. Олександр I наказав міністру духовних справ і народної освіти приступити до скорочення василіанських монастирів на підставі влаштування на їх матеріальній базі єпархіальних семінарій та покращення побуту білого греко-уніатського духовенства [29, л. 1]. У Почаївському й Милецькому монастирях мали відкритися духовні училища [30, л. 30], а в Овруцькому – семінарія [31, л. 1]. До того ж із 1828 р. було заборонено навчання греко-уніатської молоді у Віленській

римо-католицькій духовній семінарії [32, л. 1]. Через два роки василіанські монастирі не мали права виділяти кошти на утримання цієї семінарії [33, л. 1–20].

Усе ж, за даними на кінець 1826 р., у Луцькій греко-уніатській єпархії збереглося 26 василіанських монастирів, із яких 22 – чоловічі з 206 ченцями і три – жіночі з 14 черницями [13, арк. 106 зв.].

9 жовтня 1827 р. імператор у черговий раз підтвердив указ про заборону приймати в греко-уніатське чернецтво осіб інших обрядів, зокрема римо-католиків, а також наголосив на необхідності передачі приміщень деяких василіанських монастирів для відкриття шкіл і семінарій для греко-уніатської молоді духовного стану. Цей крок пояснювався турботою влади про збереження східного обряду богослужіння в Греко-уніатській церкві [34, 530].

На виконання цього указу міністр внутрішніх справ Д. Блудов дав розпорядження почати продаж маєтків колишніх василіанських монастирів. Для нагляду за майном закритих монастирів створювалися спеціальні економічні комісії. Контроль за бенефіціями, які до 1828 р. належали 15 монастирям (Барському, Білостоцькому, Дорогобузькому, Дубнівському, Гошанському, Уманському, Кременькому, Лисянському, Луцькому, Мильчанському, Піддубцівському, Пугинському, Туминському, Верхівському, Жидичинському), покладался на Жидичинську економічну комісію. Її очолив луцький суфраган Кирило Сероцинський, членами були священники Єронім Бачинський та Стефан Терлецький [5, 125–128]. У 1838 р. вийшло спеціальне розпорядження Синоду «Про повернення боржниками сум, що перебувають у віданні Жидичинської комісії і належать до загального капіталу греко-уніатського духовенства» [35, л. 1–67; 36, арк. 11–15].

Оскільки в 1834 р. Жидичинська економічна комісія отримала всі фондуші Луцької кафедральної капітули, то вона також домогалася повернення ще не виплачених капітулі відсотків [37, л. 14]. У січні 1837 р. за сприяння Жидичинської комісії Дубнівський земський суд зобов'язав графа Ходкевича сплатити кременьким василіанам відсотки від суми 18 610 злотих [38, арк. 6–6 зв.]. У 1839 р. тривало судове слідство щодо повернення поміщиком Краєвським капіталу вже закритого Гошанського монастиря [39, арк. 1].

Листопадове повстання 1830 р. спричинило нову хвилю закриття василіанських монастирів. Василіани у Волинській губернії до певної міри підтримали це повстання. Ченці Любарського монастиря Литинський і Синицький виголошували промови на підтримку повстання [40, арк. 10 зв.]. Братія Почаївського монастиря виступила на боці польського генерала Юзефа Дверницького, коли він розпочав наступ на заході Волині й вступив у Почаїв [40, арк. 3].

На підставі зібраних спеціальною комісією матеріалів із конфіскації майна учасників Листопадового повстання розпочалася підготовка до закриття Почаївського монастиря. Відповідне розпорядження вийшло 3 травня 1831 р. [41, арк. 2 зв.].

Після закриття Почаївський монастир деякий час залишався пустою. Сюди направлено охорону з військових, які охороняли монастир до весни 1834 р., але єпископ Інокентій звернувся до генерал-губернатора з проханням про постійну військову охорону монастиря. Це прохання було виконане, й до Почаєва направлено команду з Одеського єгерського полку [42, арк. 202–228].

У Листопадовому повстанні брали участь і ченці Овруцького монастиря, що стало приводом для закриття монастиря та конфіскації його майна.

Розпорядження про закриття Овруцького монастиря датоване 15 серпня 1831 р. [43, л. 2]. Частина доходів Овруцького монастиря була спрямована на утримання греко-уніатської семінарії й на побудову православної церкви в селі Шепелиці, яке донедавна належало цьому монастирю [44, л. 13].

Закриття Почаївської та Овруцької обителей стало початком кампанії з остаточної ліквідації василіанських монастирів. У 1832 р. вийшли розпорядження про закриття Канівського [45, л. 50] і Дубнівського (Підборецького) жіночих монастирів [46, л. 20]. Міністр внутрішніх справ Д. Блудов у березні 1833 р. доповідав імператору про необхідність закрити «зайві» василіанські монастирі. Греко-уніатська духовна колегія дала згоду на закриття найменших і найбідніших монастирів, щоб не було ускладнень із розміщенням ченців із цих обителей і переведенням їх фондушів на інші цілі [47, 11]. 18 квітня 1833 р. з'явився документ про скасування в імперії 15 василіанських монастирів, із яких дев'ять розміщалися на Правобережжі: Дубнівський (Підборецький), Мильчанський, Піддубцівський, Гошанський, Верхівський, Луцький, Білостоцький, Пугинський та Туминський [48, л. 2–4 об.].

2 червня 1833 р. Департамент духовних справ іноземних сповідань Міністерства внутрішніх справ прийняв рішення про переобладнання Піддубцівського монастиря в Луцькому повіті й Верхів-

ського в Ковельському на парафіяльні церкви через велику кількість парафіян-уніатів при них. Майно та будівлі Туминського монастиря передавалися православної парафії. Мильчанський і Дубнівський (Підборецький) у Дубнівському повіті, Гошанський в Острозькому, Білостоцький і Луцький у Луцькому, Пугинський у Ковельському повітах з усім рухомим та нерухомим фондом, монастирськими й господарськими будівлями переходили у відання місцевого православного духовенства [49, арк. 1–1 зв.].

У 1833 р. при Милецькому монастирі, що в Ковельському повіті, відкрилося духовне повітове училище [50, л. 1–13] на 28 учнів для дітей унійного духовенства [51, арк. 1]. У тому ж році будівлі жіночого Дубнівського (Підборецького) монастиря, у якому з 1832 р. не було жодної монахині, отримала місцева парафіяльна церква [52, л. 1–9]. У 1834 р. увесь двоповерховий мурований корпус закритого Луцького монастиря зайняла міська лікарня [53, л. 1–8].

19 січня 1834 р. вийшло розпорядження про закриття Уманського й Лисянського монастирів, розміщених, відповідно, в Уманському та Звенигородському повітах Київської губернії [54, л. 1–2].

Отже, упродовж 1831–1834 рр. у трьох правобережних губерніях закрито 14 монастирів.

Ліквідація василіанських монастирів продовжилася через три роки. 15 жовтня 1837 р. вийшов указ про закриття Барського монастиря [55, арк. 37]. Опис і передача монастирського майна Православної церкві розпочалися 1 грудня 1837 р., коли туди прибув ігумен Любарського монастиря Йосип Орданович [56, арк. 1–39 зв., 77 зв.].

Не вирішеним на цей час залишилося питання про закриття Кременецького, Любарського й Тригірського монастирів [56, арк. 38], оскільки перші два мали численні парафії, а третій нараховував більше 20 ченців, переведених сюди з інших, уже закритих монастирів [57, арк. 1 зв.]. 16 листопада 1837 р. Синод видав указ, у якому повідомлялося про продовження функціонування цих трьох монастирів. Однак уже через два роки Кременецький монастир було закрито. Ченців переселили в інші обителі, монастирські будівлі передали парафіяльному священику Крамановському, церкву «освятили на православ'я», а бібліотеку отримала Волинська семінарія [58, л. 1–9]. Любарський та Тригірський монастирі продовжували діяти як місце перебування непокірних ченців з інших закритих обителей [60, л. 19].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, після входження Правобережної України до складу Російської імперії василіанський чин, який на той час відігравав домінуючу роль у Греко-уніатській церкві, потрапив під пильний нагляд російського уряду, який особливу увагу звертав на василіанські монастирі. Їх закриття розпочалося ще в кінці XVIII ст., мало кілька етапів. У 1793–1798 рр. у Правобережній Україні було закрито 10 монастирів, а 14 церков передано православним; 1804–1810 рр. приймалися укази, за якими функціонування монастирів залежало від їхньої освітньої й благодійницької діяльності. У 20-х рр. XIX ст. уряд провів ще одне скорочення кількості монастирів на підставі влаштування в них семінарій. Приводом для остаточної ліквідації василіанського чину в західних губерніях Російської імперії послугувало Листопадове повстання 1830 р. До кінця 30-х рр. XIX ст. закрито всі василіанські монастирі на Правобережжі.

Список використаної літератури

1. Radwan M. Bazylianie w zaborze Rosyjskim w latach 1795–1839 / M. Radwan // Nasza Przeszłość. – 2000. – Т. 93. – С. 153–225.
2. Ваврик М. М. Нарис розвитку і стану василіанського чина XVII–XX ст. : топографічно-статистична розвідка / Ваврик М. М. – Рим : PP. Basiliani, 1979. – 217 с.
3. Piłtyczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności Zakonu Bazylianskiego / Piłtyczak-Majerowicz M. – Warszawa ; Wrocław : PWN, 1986. – 271 s.
4. Великий А. Г. З Літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т. VII : XVIII–XIX ст. / Великий А. Г. – Рим : Вид-во оо. Василіян, 1979. – 279 с.
5. Radwan M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839 / Radwan M. – Roma ; Lublin : Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 2001. – 504 s.
6. Хіхляч Б. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.): загальний огляд / Б. Хіхляч // Подільська старовина : наук. зб. – Вінниця, 2008. – Вип. IV – С. 139–159.
7. Лось В. Василіанські монастирі як основна опора унії на Волині (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / В. Лось // Велика Волинь : наук. зб. – Житомир : [б. в.], 2004. – Т. 31. – С. 240–247.
8. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ I). 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. XXIII : 1789 – 6 ноября 1796 г. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 975 с.

9. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської області), ф. 382, оп. 1, спр. 13.
10. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області), ф. 1, оп. 4, спр. 385.
11. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 1, спр. 530.
12. Держархів Волинської області, ф. 382, оп. 2, спр. 19.
13. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 1, спр. 337.
14. ПСЗ І. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. XXVIII : 1804–1805 гг. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1352 с.
15. Российский государственный исторический архив (далі: РГИА), ф. 797, оп. 6, ч. 1, д. 22176.
16. Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно. – Вильно : Тип. А. Киркора, 1868. – 615 с.
17. Держархів Волинської області, ф. 382, оп. 2, спр. 59.
18. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 349.
19. ПСЗ І. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. XXV: 1798–1799 гг.– СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 934 с.
20. ПСЗ І. 1649–1825 гг. (в 45 т.). Т. XXXI : 1810–1811 гг. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 953 с.
21. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 327.
22. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 362.
23. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 363.
24. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 1, д. 22 175.
25. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 387.
26. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 392.
27. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 412.
28. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 500.
29. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 641.
30. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 624.
31. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 756.
32. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 668.
33. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 746.
34. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Т. 2 : 1701–1839. – СПб. : Синодальная тип., 1907. – VIII, 1631 с.
35. РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 396.
36. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 134, спр. 624.
37. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 700.
38. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської області), ф. 370, оп. 3, спр. 395.
39. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 138, спр. 84.
40. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 782, спр. 239.
41. ЦДІАК України, ф. 467, оп. 1, спр. 61.
42. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 782, спр. 281.
43. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 806.
44. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 8 096.
45. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 849.
46. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 856.
47. Radwan M. Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku / Radwan M. – Lublin : IESW, 2003. – 187 s.
48. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22887.
49. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 367.
50. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 875.
51. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 65, спр. 69.
52. РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 552.
53. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 950.
54. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 926.
55. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 238.
56. РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 944.
57. Держархів Житомирської області, ф. 1, оп. 8, спр. 1244.
58. РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 396.
59. РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 552.

Статтю подано до редколегії
05.12.2011 р.